

# A HISTÓRIA ÉS FABULA JELENTÉSEI PÁZMÁNY PÉTERNÉL<sup>1</sup>

VARSÁNYI ORSOLYA

ABSZTRAKT: Jelen dolgozat egy korábbi, rövid kitekintés folytatása, mely Pirnát Antal, *Fabula és história* c. tanulmányában e két terminus vizsgálatának, az általuk jelzett fogalmak, megközelítések, műfajok számbavételének és rendszerezésének eredményeit Pázmány Péter *A Mahomet vallása hamisságáról* c. művére alkalmazta. Bemutatom, hogy a korábbi megállapítások pontosítandók: Pázmány Péter többi művét figyelembe véve kiderült, hogy a *fabula* és a *história* terminusok árnyalt tartalmakkal jelennek meg, a megnevezések szélesebb skáláját használja a korábban feltételezettnél: a *história* „történet, történelem, történetírás, *historia sacra*, valóság és hit tárgya” jelentésekkel fordult elő; a *fabula* „példa, példázat; nem valóság; alaptalanság-megalapozatlanság; egyéni lelemény és találmány” jelentésekkel jelent meg; és a *fabula* rokonaként a *költés* is jórészt ez utóbbival párhuzamos jelentésekkel. Pázmány Péter példái és terminushasználata nem saját lelemény eredményei: kimutatható, hogy alaposan ismerte a hazai és nemzetközi irodalmat, s a terminusokat, példákat azokkal egybehangzóan használta.

KULCSSZAVAK: Pázmány Péter, *historia*, *fabula*, történelem, valóságreferencia

## Bevezetés

Jelen dolgozat egy korábbi, rövid kitekintés folytatása<sup>2</sup>, mely Pirnát Antal *Fabula és história* c. tanulmányában<sup>3</sup> e két terminus vizsgálatának, az általuk jelzett fogalmak, megközelítések, műfajok számbavételének és rendszerezésének eredményeit Pázmány Péter *A Mahomet vallása hamisságáról* c. művére

1 A „KLASSZIKA FILOLÓGIA – ÍRÁSOS TÖRTÉNETI ÖRÖKSÉG” tématerületi kutatás, a TKP2020-NKA-23 sorszámú, TKP-37-3/PALY-2020 iktatószámú pályázat keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

2 Varsányi 2008.

3 Pirnát 1984.

alkalmazta. A „históriát” a *Mahomet vallása hamisságárúl*ban többször is megtaláltam, mint „őszövétségi históriát”; egyszer „történet” jelentéssel, Mahomet élete történeteként.<sup>4</sup> A valótlannak tartott adatokra nem a *fabulával* találtam utalásokat, hanem a következő szavakkal: „keolt(nec)”, „hamissagoc”, „csufos beszede”, „hazugsagoc”; jórészt a vitairat harmadik, Koránt cáfoló részében, ill. egyszer a Mohamed életrajzával foglalkozó, először a legendás elemeket hozó részben is.<sup>5</sup> A *Teoreokeokrol* című, *A Mahomet vallása hamisságárúl* második, a törökök történelmét feldolgozó része nem tartalmaz utalásokat – a minősítés elmaradtát korábban azzal magyaráztam, hogy Pázmány a hivatkozott *historicus* forrásait megkérdőjelezhetetlen tekintélynek tartja, ezért nem látta szükségesnek *explicite* is históriának minősíteni a históriát.<sup>6</sup> A mű vizsgálatakor e formák, terminusok előfordulása, elő nem fordulása alapján arra jutottam, hogy történelmi anyagát Pázmány abban az esetben minősíti, mikor az szerinte nem egyezik meg a valósággal.<sup>7</sup>

Ezt a vizsgálódást terjesztettem most ki Pázmány Péter többi magyar nyelvű művére is, elsősorban a história-fabula szembeállítás érvényességét egy nagyobb, teljesebb halmazban is próbára téve, emellett a lexikai halmazt növelendő, és az összkép finomítása végett is: hiszen a *Mahomet vallása hamisságárúl* csupán szűk mintavételi teret biztosít, általános megállapítások megfogalmazására nem ad megfelelő alapot.

Vizsgálódásom során támaszkodtam Pirnát Antal említett tanulmányára, még ha annak poétikai megközelítése nem is ültethető teljességgel át Pázmány Péter munkásságára: a tanulmány csak egyfelől állítja a fabulával szembe a históriát, mint „lött dolgot”, az elhatárolás sokkal inkább a história mint valós eseményeket elbeszélő mű és a költészet, a poézis, poéma, „versszerző találmány” között érzékelhető, mely utóbbinak eleme a fabula. Mivel megközelítem elsősorban szemantikai-lexikai, ezért mégis inkább tekintem referenciának a hivatkozott tanulmány eredményeit, mint Lacházi Gyulának a rá a közelmúltban irodalomelméleti szempontból, a fikciósság kérdését körbejárva reflektáló, *A fikciósság a kora újkori magyar irodalomban*<sup>8</sup> c. munkáját. A poétikai megközelíté-

4 Varsányi 2008, 677.

5 Varsányi 2008, 677.

6 Uo.

7 Uo.

8 Lacházi 2016.

sek közül figyelembe vettem még Vadai István *História és fabula* c. tanulmányát, mely a *historia* előfordulásait, értelmét a históriás énekben vizsgálja,<sup>9</sup> és Czintos Emese *Példától az olvasmányig* című, a 16. századi magyar széphistóriával foglalkozó könyvének fabula-historia tárgyalását is;<sup>10</sup> valamint a műfaji megközelítés szempontjából Szilasi László, *Szabott módunk: Szövegosztályok Bornemisza Péter Ördögi kísértetek című művében* című tanulmányát,<sup>11</sup> melyben a szövegosztályok számbavétele prózai szövegben történik meg: a szövegből kigyűjtve minden szövegcsoporthoz megjelölést és ezek jelzőit, így – Czintos Emese szavaival – a „meghatározott szövegosztályok sokkal közelebb állnak ahhoz, ahogy a 16. századi olvasó felfogta, megnevezte és gondolkodott arról a szövegről, amit olvasott.”<sup>12</sup>

Ezeket az irányokat követve megközelítésem támaszkodik a história-fabula felosztás elméletére, ugyanakkor szöveg-alapú is: Pázmány Péter szóhasználatára alapozva igyekszik értelmezni ezeket. Jelen dolgozat arra nem vállalkozik, hogy teljes mennyiségi áttekintést nyújtson, de a korábban említett fogalmi köröket szem előtt tartva, Pázmány Péter magyar nyelvű munkáiban a *historia*, a *fabula* és a *költ(és)* előfordulásait felkutatva; azok jellemző példáiból a szövegkörnyezet alapján a jelentések megállapítását s osztályozását tűzi ki célul.

## História

Pázmány Péter munkáiban a „historia” számos alkalommal előfordul. Egyik leggyakrabban jelentése: „őszövetségi történet”, ritkábban: „evangéliumi történet”. Például:

„mikor Mojses, első könyve első részének első versében, először említette Istenünket, Elohim-nak, az-az, Judex, Inspector, Vindex, reánk-vigyázó, itlő, bosszú-álló birónak, nevezte őtet. Ugy tetczenék, hogy, a teremtés historiajához illendőbben és alkalmasban neveztetett volna az Ur Isten mindenhatónak, bölcsnek, jótévőnek, hogy-sem birónak.”  
(*Advent első vasárnap, I. Predikáció, PÖM VI. 2.*)

9 Vadai 2008.

10 Czintos 2017, 17–27., 143–150.

11 Szilasi 1997.

12 Czintos 2017, 23.

„A szent Írás könyvei laistromát ilyen szókkal jegyzi-fel: Veteris Testamenti libri sunt: [...] Liber Esther. [...] Quotquot extra hunc Canonem numerantur, quales sunt, Tobias, Judith, etc. nequaquam pari autoritate cum prioribus censemus: interim eosdem, nec damnamus, nec rejicimus. [...] Mutassa meg a sz. Írásból, hogy az Esther könyve sz. Írás, a Judité csak paraszt historia?” (*Kalauz*, PÖM III. 718.)<sup>13</sup>

„Hamisság az-is, hogy Luther az sz. írásnak Asvérus idejében történt példájára magyarázat-szerént jutván, hozzá szól, mi okból lehetett, hogy Asvérus Vasthi-helyet Esthert vette. Mert Luther nem az Asvérus historiájának magyarázásában forgott, hanem az házasságról predikált, midőn az keresztyéneket felszabadítja az Asvérus követésére.” (*Csepregi szégyenvallás*, PÖM V. 161.)

Nem-csak parancsolattal, hanem példával-is, el akarván fogni Christus az esküvéstől, az Evangeliom historiajában nem olvassuk, hogy tellyes élete folyásában, esküvő szót mondott volna. (*Húsvét-után V. vasárnap, II. Predikáció*, PÖM VII. 28.)

Más helyen, minek-utánna előhozta volna a' mit írt Sz. Máté, Lukács, Márk, az Utolsó Vacsoráról; okát adgya, miért nem írt a' Vég-vacsorának historiajában Sz. János, a' Krisztus Testéről. [...] Arrúl mondgya, hogy Sz. János bővségesben szólott másutt, a' mirül a' töb Evangelisták az Ur-vacsorának osztogatásában emlekeznek. (*A' setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője*, PÖM V. 735.)

Ezekben a példákban a középkortól közhelyes *historia*-értelmezés is tetten érhető, mely utal a *sensus historicus*ra, vagyis az allegorikussal szemben a szó szerinti értelemre, s mely a bibliai szöveget *historia sacra*ként tartotta számon.<sup>14</sup> Mivel Pázmány a Biblia tartalmát megkérdőjelezhetetlen igazságnak tartja, a megnevezés alapja lehet a valóságreferencia is. A példákban ugyanakkor a história mintegy köznévként, történet értelemben található – különösen az első, harmadik és ötödik példák esetében.

13 Nagyon hasonló formában l. még: „A sz. írás könyveinek laistromát ilyen szókkal jegyzi fel: Veteris Testamenti libri sunt: [...] liber Esther. [...] Quatuor extra hunc canonem numerantur: quales sunt Tobias, Judith etc. nequaquam pari autoritate cum prioribus censemus; interim eosdem nec damnamus, nec rejicimus, [...] Mutassa-meg az szent írásból, hogy az Esther könyve sz. írás, az Judithé csak paraszt historia.” (*Egy tudakozó praedikator nevével íratott öt levél* (I. levél), PÖM IV. 737.)

14 V.ö. Bietenholz 1994, 149.

A megnevezés gyakran fordul elő „történetírás, történet, történelem” jelentésével is:

„Tehát titkon nem lehettek, láthatatlanok nem vóltak; hanem az emberek eszekben vették, ellenzették, Historiakba jegyzették ezeknek szakadásokat; kergették, üldözték, rejtekben szalasztották őket:” (*A’ setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője VIII., PÖM V. 668.*)

„Magamtúl semmit nem mondok; hanem ezek a laistromban jegyzett emberek nyomdokit követem. Először megolvastam a Mahomet Alcoránnját, mellyet Theodorus Bibliander, *Libro de Mahometis Vita et moribus, in Tres Tomos digesto*, kibocsátott. E mellet a Mahomet születéséről írt könyvet és a saracenusok kronikáját által-forgattam. Az-után Cedrenust, ki a görög császárok historiaját 1059. esztendeig, Constantinus Monomachusig írta; Zonarast, ki ugyan-ezen historiaát 1084. esztendőre, Alexius Comnenus császárságára vitte; Nicetas Choniatet Logothetat, ki az Alexius halála-után Kalo János császáron kezdi írását. Ismég Niceforus Gregorast, Laonicus Chalcocondilast, Jacobus Boissardust, Honningert és egyéb nevezetes historicusokat, kik a török birodalomról emlekeznek.” (*A Mahomet vallása hamisságáról, Kalauz, PÖM III. 728.*)

„Mely dolognak csudálatos-vólta Istenhez téríté a vad pogányokat. Ezekhez hasonló-képpen a töb nemzetségek megtérésének historiajában azt találljuk, hogy a kik-által a keresztyén hitre hozattak a népek, azok-által sok csudákat jelentett Isten, mellyeket sem el nem fedezhetek, sem el nem tagadhattak a keresztyének ellenségi, hanem fejet kellett hajtaniok a győzedelmes jelenségeknek.” (*Kalauz II. V., PÖM III. 102.*)

„Végezetre, a mint eléb mondám, és minden nemzetségek megtérésének historiajából kitettség, csuda-tételekkel, fedhetetlen szent étellel, mártiromság-szenvedéssel térítették a szent emberek a pogány népet Christushoz.” (*Kalauz IX. II., PÖM IV. 286.*)

„Kronikájában írta *Eusebius*-is, miképpen isteni látásokkal izgattatván *Helena*, feltalálta a Christus Kereszt-fáját, historiajába foglalta a *Constantinus* császár levelét, mellyet küldött a jerusalemi *Macarius* püspöknek; dicsekedvén,” (*Szent kereszt napján, PÖM VII. 729.*)

„Továb, Calvinus sem tagadgya, hogy a régiek az oltári szentséget böcsülletes helyen mászorra tartották, hogy szükség idején betegekhez vihetnék, mint megtettszik a nicaei első győlekezetből és a Serapion historiajából. Ki midőn halálán vólna, egykor észére jóvén, noha éjjel vala, a paphoz küldé, hogy hozzája jóne. [...] Ezt Eusebius az alexandriai Dienes püspök írásából hozza-elő.” (*Kalauz* XI. II., PÖM IV. 417.)

„Azért, hogy rövid szóval sokat mongyunk: a szem, olyan a testben, mint a nap a világban; mint a vártás a szállott várban; mint a kormányos a hajóban: mí pedig szem-nélkül, olyanok vagyunk, mint a hajó kormányos-nélkül; a szállott vár istrása-nélkül; a világ nap-fény nélkül. És nem-csak historiákban olvassuk, hanem minden-napi példákban láttyuk, mely igen elesik erejek, bátorságok es vídamságok, még a fene vadaknak, madaraknak-is, mihent szemeket békötik: mint-ha minden tehetségek és bátorságok szemekben vólna.” (*Quinquagesima vasárnap, I. predikáció, PÖM VI 472–73.*)

Ezekben az esetekben a feljegyzés, megörökítés általános jelentése mellett megjelenhet a krónikával rokon, specifikusabb jelentés is (l. különösen is a második és ötödik példa); itt is előfordul a köznévi történet értelme is (l. hatodik példa). Történelemként a kereszténység történelmére vonatkoztatva, már-már üdvtörténeti jelentéssel is láthatjuk (l. harmadik és negyedik példa).

E jelentéshez egy kisebb alcsoportként megállapíthatunk egy olyan konkrétabb aljelentést, ahol a história mint egyháztörténet jelenik meg:

„Isten szavát nem a magok saját okoskodása-szerént magyarázták; hanem azok értelméből, kik a régi szentektől vették az Isten szavának értelmét. Halhadsza, mit ír szent Basiliusról és nazianzi Gergelyről az egyházi historia: [...]” (*Kalauz, PÖM IV. 121.*)

„És szinte mint szent Ágoston írja, hogy a romai pápának ítéletivel kárhoztatott a Pelagius hamissága: azon-képpen az egyházi historiákból megmutathattyuk, hogy a töb tévelygéseknek kiirtatásában-is első rész vólt a romai Ecclesiáé.” (*Kalauz, PÖM IV. 297.*)

„Az Morgók azt írják, hogy Caranza Rufinusnak tizedik könyvét emlegeti. De ez csak tudatlanság. Mert Rufinus az egy-házi historiáról két könyvnél többet nem írt, hanem az Eusebius kilencz könyvét görögből

deákká fordította és az maga két könyvét-is azok-után helyeztette, úgy hogy az Eusebius kilencz könyvéből az Ecclesiastica Historiának tizenegy könyv száma lenne, és az Rufinus első könyve az Egyházi historiának tizedik könyvének neveztetik. Annakokáért az Rufinustúl fordítottatott Eusebius kilencz könyvének ilyen titulussa vagyon: Eusebii Ecclesiasticae Historiae libri 9, Ruffino interprete; az tizedik könyvnek pedig imilyen: Ecclesiasticae Historiae liber decimus Ruffino auctore. De efféle dologokat eszes ember szokott eszébe venni, nem efféle csepregi susnyák.” (Csepregi szégyenvallás, PÖM V. 185.)

A história történelemként értelmezett megjelenései közül álljon itt egy példa, mely az előző jelentéscsoporttal, az ószövetségi históriával párhuzamban/szemben hozza együtt a történetírás, történelem jelentést, ezért alkalmat ad rá, hogy megnézhessük, differenciál-e a kettő között:

„Nincs semmi-féle *historia*, melyben annyi különböző és mind tanúságra, mind gyönyörködésre hasznos példák találatnának, mint az Isten Könyvében. Micsoda vallyon a *Horatiusok* baj-vívása, ahhoz-képest, a mint *Dávid* egy parittyával meggyőzé ama hús-tornyot, *Goliádot*? Dícsírik a historiák a *Sándor* tartóztatását; ki, hogy bujaságra ne vitetnék, látni sem akará a *persiai* aszszonyokat; szem- és szüv-fájásnak nevezvén őket; de micsoda ez a *Jósef* tisztasága-mellett; kin, mikor titkos helyen kapdosna aszszonya, inkább akará szabadságát, életét, tisztességét elveszteni és tömlöczbe vetetni, hogy-sem vetett ágyban gyönyörködni? Csudáltattyák a pogány historiák *Lucretiat*; ki, minek-utánna tisztességét elveszté, maga gyilkosságával boszszút álla magán; menyivel csudálatosb ennél *Susanna*; ki, mind életét, mind böcsületit letévé és tisztaságát megtartá? Istenhez-való aitatosságnak, menyi szép példái vannak *Mojse*s-ben, *Ábrahám*-ban, *Dávid*-ban? Had-víselő erősségnek oly tüköre nincs a pogány historiákban, mint *Jósué*-ban, *Gedeon*-ban, *Dávid*-ban és a *Machabéusok*-ban. Egy-szóval; bévesb és tekintetesb a Szent Irás, mind jóságok jutalmazásának, mind gonosságok ostromozásának példáival, hogy-sem az egész világ historiái.” (Quinquagesima vasárnap, II. predikáció, PÖM VI 498.)

Míg az első jelentéscsoportnál az ószövetségi történet kapta a história utalást, addig ebben a példában a bibliai történetek minősítés nélkül maradnak. A

párhuzamosan hozott történetek nem maradnak meg csupán a *historia* névnel: a részlet vége felé láthattuk, hogy „pogány” históriáknak nevezte őket Pázmány, illetve az egész világ históriáinak, ilyen értelemben talán megengedhető a világi *historia* értelmezés is. Noha *explicité* nem nevezte az első csoportban látott példákban az ószövetségi és evangéliumi történeteket *historia sacrá*nak, az itteni szembeállítás mégis igazolja az értelmezést. A részlet alapján mind a világi történetírás, mind a Szentírás a *historia* halmazába tartozik; ezen belül található az a felosztás, mely itt nem a valóságreferencián alapul – lévén, hogy mindkettő hiteles a szerző számára –, hanem a történetek forrásán: de a különbségtétel alapja nem csupán a szerzőség, hiszen a szerző nem utal rá, hogy a pogány *historia* emberi szerzőségű, míg az ószövetségi isteni kinyilatkoztatás, sugalmazás eredménye. Megfogalmazódik azonban, hogy ezek tartalmukat illetően különíthetők el, pontosabban rangsorolhatóak: a fokmérő pedig az erkölcsi tanulság, amely igazán *historiává* teszi a *historiát*, mint annak haszna.<sup>15</sup> Mindkét típusú történet rendelkezik vele, de a bibliai könyvek nagyobb mértékben. Érdemes megjegyezni még, hogy ez az ütköztetés nem Pázmány egyéni leleménye: a világi–bibliai történetek szembesítése nem egyedülálló a korban. Hasonló kontrasztra például hozhatjuk a korban a magyar iskolákban is gyakran használt „iskolai salabaktert”, Theodolus „eglogáját”,<sup>16</sup> melyben egy birkapásztor leány, Alathia (igazság) és egy kecskepásztor fiú, Pseustis (hazug) énekversenye olvasható: s ahol Pseustis pogány mitológiai történeteket énekel, Alathia bibliai *historiák* rövid kivonatait mondja fel – utóbbi győzelmével.

A *historia* egyes esetekben a „valóságot” jelenti:

„De lásd keresztyén olvasó ezeknek az módnélkül-való rágalmazásra rohant gonosz embereknek istentelenségeket. Eggyüt az magyar imád-ságos könyvben elő-hozám, mint s hogy imádkoznak az törökök az ő olvasójokon. Ezek az Morgók azt fogják reám, hogy én kiáltok Allát: és csak nem törökké tésznek érette; mintha törökké kellene annak lenni, a ki az törökök szavát, erkölcsét, szer-tartását említi és *historia*-szerént feljegyzí. De a ki igazán nem vádolhattya ellenségét, efféle bolondságokat kel keresgetni.” (*Csepregi szégyenvallás*, PÖM V. 231.)

<sup>15</sup> V.ö. Pirmát 1984, 141.

<sup>16</sup> V.ö. Pirmát 1984, 146.



Itt a „historia-szerént” feljegyzés tárgya jól láthatóan nem történelmi anyag, hanem a törökök imádsága, annak mikéntje, illetve „szavuk” (imáik szövege, tanítása), erkölcsük, szertartásuk. Ha ezt mégis *historia* szerint jegyzi fel a szerző, akkor azt csak úgy értelmezhetjük, hogy az imák szövegét amint ténylegesen elhangzanak, a valóságnak megfelelően jegyzi fel – itt egyfajta hitelességnek, tárgyilagosságnak látszik a használat.

Olyan előfordulásokat is találtam, ahol a história valamivel ütköztetve, valamitől elkülönítve jelenik meg. Több esetben is foglalkozik Pázmány a história és az *articulus*, illetve história és hit(ágazat) elkülönítésével, s noha elutasítja ezek ellentétét, mondván, a história is lehet *articulus*, hitágazat, a példák zömében az ellenkezőt állítókkal polemizál – általában *Balduinusszal*:

„[Balduinus] azt mondgya; hogy, Articuli et Dogmata. quae necessaria sunt ad salutem scire, mind feltalálni a’ Szent Irásban. De ezek, úgy-mond, az említett három dolgok, non concernunt Articulum seu dogma Fidei: ad Historiam potius, quam Articulos pertinent; nem Hit ágazati, hanem Historiák. Ezt a’ csavargást, ennek-előtte világossan megrekesztők.” (A’ setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője, PÖM V. 633.)

„A’ több Peldákrúl sem mutathat semmi Irást az Isten Könyvében: csak azt kapja elő ottan-ottan; hogy, Ez *Historia*, nem *Articulus*, és ezzel akar által-bújni minden dolgon.” (A’ setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője, PÖM V. 637.)

„Erre *Balduinus* azt feleli: *An libri Biblici habendi sint aliqui, ex ipsis Scripturis dirimi non potest*; ama’ kérdés, Ha valamely könyv *Bibliához* való-e, Sz. Irásból el nem igazódhatik. De ez, úgy-mond, *Historia*, nem Hit ágazat. Megmutattuk eléb, hogy a’ *Historia-is* Hit ágazat lehet. És itt, nem a’ szórúl vetekedünk, mit kellyen *Articulusnak* mondani.” (A’ setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője, PÖM V. 658.)

„Az sem ide-való; hogy, A’ *Biblia* könyveirül való bizonyás-g-tétel, nem Hit ágazatrúl, hanem *Historiárúl*-való. Mert, akár *Articulus*, akár *Historia* legyen: de azért, ez a’ bizonyás-g-tétel oly dologrúl vagyon, mellyet üdvösségünk vesztese-alat tartozunk hinni: és a’ mely, fundamentoma az egész Keresztyénségnek.” (A’ setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője, PÖM V. 708.)

A históriát és *articulust* ütköztető passzusok közül két (egymáshoz nagyon hasonló) példát érdemes külön is szemügyre vennünk, mivel ezek a história egy rövid meghatározását is nyújtják:

„II. Csavargás: Mikor bizonyos Példát említünk a' *Traditio*krúl, melyet az Újítók sem tagadhatnak; úgy-mint, hogy Sz. Pál írta a' Róma-béliekhez szóló Levelet; hogy ez oly tisztán maradott, a' mint írta, *etc.* ottan-ottan azt veti elő *Balduinus*, hogy az, *Historia*, nem *Articulus: Quod aliquis liber Biblicus incorruptus manserit, ad Historiam, non ad Fidem pertinet.* Ebben-is Két hamisság vagyon: Egyik: hogy a' *Historiát*, az-az, régen lett dolognak vallását, nem akarja *Articulus*nak, Hit ágazatnak ismérni: maga a' *Credó*ban, Hit ágazatjának vallyuk, hogy Krisztus született, megfeszített, meghólt, eltemettetett, feltámadott, menyben ment. Ezeket törölylye ki *Balduinus* a' *Credó*ból, ha Hit ágazatnak nem tartya a' *Historiát*. Másik az, hogy, csak szórul való vetekedésre akarja vonni a' dolgot, hogy azon *disputálljunk* mit kellyen *Articulus*nak nevezni?" (A' setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője VI., PÖM V. 631.)

„Erre *Balduinus* azt feleli; hogy A' Hit tudományárul, nem a' *Historiák*ról szóllanak ők, mikor azt taníttják, hogy Nem kel hinni, a' mi írva nincs a' Bibliában, vagy ebből ki nem hozatik. Hogy pedig a' Biblia könyveit azok írták a' kik neveket viselik, nem Hit ágazat, hanem *historia*; melyrül az *Ecclesia tanu-bizonyságát* ők-is bévészik. [...] Megengedi azért *Balduinus*, hogy nem Sz. Írásból, hanem az Anyaszentegyház tanításából tudgyuk mellyek a' Szent könyvek; hogy ezek tisztán maradtak; hogy azoktól írtak a' kik nevét viselik. Azt pedig hamissan írja; hogy, *Keresztyéni tudomány és Hit ágazat nem lehet a' Historia.* Mert, a' mit az *Evangelisták*ban, és Apostoli Cselekedetben olvasunk, annak nagyobb része *historia*. Az-is régen lett dolgok előszámlalása, (az-az, *historia*) hogy Krisztus született, *Pontius Pilatus*-alat megfeszített, meghólt, eltemettetett, feltámadott: de azért ezeket a' *Credó*ba Keresztyéni tudományak, és Hit ágazatnak vallyuk." (A' setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője III., PÖM V. 508–509.)

A história az első esetben mint „régen lett dolognak vallása”, majd a második esetben, „régen lett dolognak előszámlalása” jelenik meg. A példák közül az is ki-

derül, hogy história és *articulus* nem ellentétes halmazok, hanem adott esetben egymást metszők, közös területeket lefedőek; mindkettő tartalmaz a másiktól függetlenül még számos elemet. A metszés lehetőségét magyarázza a história valóságreferenciája: ami lett dolog, az valós, igaz, képezheti a hit tárgyát.

A következő példacsoport még érdekesebb számunkra: ezekben a szövegekben „história” és fabula kontrasztja jelenik meg, illetve az evangéliumi történet és a példabeszédé. Az első részlet ütközteti is a két fogalmat:

„Azt írtam vala a’ Kalaúznak első Nyomtatásában, hogy *Luter*, a’ *Judith* könyvét, *Traagoediának*; a’ *Tobiásét*, *Comoediának*; a’ *Jób* históriáját *Fabulának* nevezi. Balduinus vítattya, hogy semmit abban nem vétkezett *Luter*, a’ mit *Judith* és *Tobiás* könyvérül mondott. *Jóbról* pedig csak azt mondta; *quod formam habet fabulae*: hogy beszéd formájú.” (A’ *setét* hajnalcsillag után *bujdosó luteristák vezetője*, PÖM V. 584.)

A „Jób históriája” megnevezés egyezik az első jelentéscsoportnál látott példakkal; tehát önmagában itt ószövetségi történetként értelmezhetjük. A fabula minősítés a hitelességre vonatkozik, vagyis a valóságértéket kérdőjelezi meg. A részlet végén különösen is releváns, hogy a *Balduinustól* hozott latin nyelvű idézetet, mely a fabulára utal, magyarra „beszéddel” fordítja. Pázmány értelmezése azt sugallja, hogy a Szentírásban, mint kinyilatkoztatásban nem lehet fabula; az opponensek fabula szavát csak mint hamisságot értelmezi, más jelentést (esetlegesen mint példázat) itt láthatóan tudatosan nem feltételez.

A következő, hosszabb példa (melyet egyszer hozok a főszövegben, hasonló, mégis más alakokat is felsorakoztató változatát lábjegyzetben közlöm), alkalmat ad több alak egymáshoz viszonyított jelentésének mérlegelésére, esetleges szinonimák felfedezésére:

„II. A Lázár historiajából három dolgot tanulunk: [...]

Hogy ez nem példa-beszéd, hanem valósággal történt dolog, bizonyítjuk, I. A régi böcsülletes Atyák méltóságával. Mert Aranyszájú sz. János így szól a dologról: *Historia de Divite et Lazaro, nihil aliud quam hoc declarat*. [...] Példából hit-ágazatot nem bizonyíthatni. Tehát ez nem fabula, hanem valóban lett dolog.

II. A példa-beszédben nem szokott Christus senkit nevéen nevezni, hanem csak így szól: [...]

Ugyan-is a minémű történetet ember például beszél, ha azt egy bizonyos emberre fogja, ottan nem példát mond, hanem hamisságot; arra kenvén a dolgot, a kinek sem híre, sem tanácsa benne. Tehát az igazság mestere bizonyos személyen történt dolognak azt nem mondhatta, a mi azon soha sem történt. Ezzel a bizonyossággal él Tertullianus, Arany-száju sz. János és Calvinus [...] III. Christus nem szokott példát támasztani a más-világon történt dolgokból; hanem inkább e világi történetekből ismérteti példa-beszédével a más-világi állapotot. Ugyanis a példa arra-való, hogy az-által megtanúljuk, a mit magában oly könnyen nem érthetnénk. Szükség tehát, hogy a példa szemünk-előtt-forgó, szokott dolgokból vétessék. Azért fonákul esnék, ha a más-világi dolgokat hoznók példa-beszédül a földi közönséges dolgok jelentésére. IV. Oly igazán historia ez a Lázár dolga, hogy (a mint Euthymius írja) a sidók tradíciója-szerént a gazdagnak neve-is tudva vagyon, mert Ninnensisnek neveztetett. V. Egyéb jelenségét nem adhatták az ellenkezők, hogy ez példa; hanem hogy a léleknek újat, száját, nyelvét említi. Ez pedig nem elég jel; mert a szent Írás a lelki dolgokról különben nem szólhat, hanem a mí szavunk-járása-szerént, a mint Calvinus az imént feljegyzett szók-után eképpen magyarázza: [...] Noha, úgy-mond, vizet, nyelvet és újat említi, de ez nem teszi példa-beszéddé a historiát; mert a lelki dolgokról különben nem szólhatunk, hanem testi szókkal. Mivel azért a szent Írás Istennek kezét, szemét, lábát említi, az angyaloknak szárnyát: vallyon ebből azt hozod-e ki, hogy csak példa-beszédek, a miket Istenről tanít a szent Írás? Ha ez bolondság volna: ne csudáld, hogy a kárhozottak kínnyát szomjuságnak, a kívánatos vígasztalást csep víznek nevezi az Írás, mikor nem példát, hanem valóságos historiát beszéll.” (Kalauz, PÖM IV. 577–578.)<sup>17</sup>

<sup>17</sup> Nagyon hasonló módon: „Harmadszor azt mondgya Alvinczi, hogy az Gazdag és Lázár dólga csak példa-beszéd, melyből bizonságot nem támaszthatni. Hogy pedig ez példa légyen s nem historia, bizonyíttya elsőben Arany-szájú szent Jánossal, ki ezt parabolának nevezi. Az-után azzal; mert ha ez historia volna, követköznék, hogy az lelkeknek szemek, újjok, nyelvek volna. [...] a mi illeti Arany-szájú szent Jánost, úgy vagyon, hogy néha parabolának nevezi az Lázár dólját, de néha valóságos historiának híja. Halhadsza az maga tulajdon szavait: *Historia de divite et Lazaro, deque iis, quae caeteris horum similibus acciderunt, nihil aliud, quam hoc declarat.* [...] Sőt ezen Chrysostomus, Tertullianus, és egyebek-is, erős jelenséggel bizonyíttyák, hogy ez valóban történt dolog, és nem csak példa. I. Az példa-beszédekben nem szokott Christus Urunk senkit nevéen nevezni, mint az egész Evangelisták írásából kitétczik. Mert a minémű történetet ember

Ebben a két, nagyon hasonló példában a história és a fabula ütköztetését figyelhettük meg, méghozzá úgy, hogy mindkettőre megjelennek rokon értelmű szavak vagy körülírások is. Lázár históriája – az első jelentéscsoportnak megfelelően: evangéliumi története – nem „példa-beszéd”: a história és a példabeszéd ellentétes jelentéspólusokat képviselnek. Az előző részletben láthattuk, hogy a „beszéd” a fabula szinonimája, itt a „példabeszéd, példázat” értelem is megjelenik, de a „beszéd” része az utalásnak a valóságreferencia hiányára, a valóság ellentétére utal. A példa-beszéd ütköztetve van „a valósággal történt dologgal” is, melyről fentebb láttuk, hogy a história megjelölésére alkalmazza Pázmány: e kettő azonossága e példában is megerősítettik. Majd a fabula és a „valóban lett dolog” (mint história) ütköztetése figyelhető meg, tehát ezen ütköztetéseket figyelemmel kísérve látjuk, hogy a „valóban lett dologgal” szemben egy oldalra kerül a fabula és a példa-beszéd. Érdekes, hogy a megelőző jelentéscsoportnál a história és *articulus* összefüggéseit láttuk: ez itt is megjelenik: az *articulus* esetében a példa (fabu-

---

példaul beszél, ha azt egy bizonyos emberre keni, ottan nem példát mond, hanem hazugságot beszél, oly emberre fogván az dólgot, kinek híre sem volt benne. Ha példa-beszéddel el akar-nám hitetni Alvinczivel, hogy akár-mit ki ne fecsegne az predikáló-székből, és azt mondanám, hogy volt egy Derecskei Ambrus, kinek felesége varásló, búbajos aszszonytúl sokat tudakozott; megsúgá valaki Derecskeinek, hogy ilyen s ilyen dólgek esnek az várasban, azért hertelenség-ből az predikálásakor erőssen megfeddé Derecskei az magistrátust, mely elszenved efféléket. Az tanács ezt halván, egybe-győle, szállítá Derecskei, kéré, hogy megjelen-cse, ki volna az vét-kes. Derecskei emberét adá, kitűl hallotta. Azt-is hívatá az Tanács és megérté, hogy Derecskei felesége varáslotatott: kit tutára adván Derecskeinek, szégyenben hagyák nyelveskedését. Ez az dolog nem Derecskein történt, hanem más-on. Hogy ha név-nélkül, példa gyanánt ezt elő-hoznám, vétek nem volna benne: de ha embert nevezek, a kin ez történt, noha az ember soha nem volt ez világon, vagy ha vólt-is, az dologban részes nem vólt, az igazság-ellen vétkezem, nem példát mondok. Tehát az igazságnak mestere, az mi édes Üdvözítőnk, bizonyos szemé-lyen esett dolognak azt nem mondhatta, az mi soha senkin nem történt, hanem csak példabe-széd-képpen említették. II. Christus Urunk nem szokott példa-beszédeket támasztani az más vi-lágon történt dólgek-ből: hanem inkább ez világiak-által megismérteti példa-beszédiben az más világi állapotot; ugyanis az példa-beszéd arra való, hogy az-által megtanúljuk, a mit magában oly könnyen meg nem érthetünk: szükség tehát, hogy az példa-beszédek szemünk-előt forgó, szokott dólgek-ből vétessenek; azért fonákul esnék, ha az más világi dólgeket hoznók példa-beszédül az földi közönséges dólgeknek jelentésére. III. Oly igazán historia vólt ez az Lázár dolga, hogy az sidók még nevét-is feljegyzették az kegyetlen gazdagnak, ki Lázárral ily nagy irgalmatlanul bánt. Mert az mint Euthymius írja, az sidók traditiója-szerént *Ninensis* vólt ennek neve. IV. Egyéb jelenségét nem adhatod, hogy ez példa, hanem hogy az lélekek újját, száját, nyelvét említi. Ez pedig semmire-kellő jelenség, mint az Kalauzban megbizonyítottam. Mert az szent írás a lelki dólgekről külömben sem szólhat, hanem az mi szavunk járása-szerént; azért mikor Istenrűl szól, szemét, száját, újját, lábát említi. Mond azt tehát, hogy csak példa-beszéd, a mit az Istenrűl olvasunk az szent írásban. Halhadsza mit ír Calvinus az te büdös bizonyoságo-dra. [...] Noha, úgymond, valóba történt dólgot mond Christus, de azért az lelki dólgeket testi jelek-alat adgya előnkben. És ezekért az testi tagok jegyző szókért mondgya talám Chrysosto-mus, hogy *parabola* ez az Lázár históriája.” (Az igazságnak győzedelme, PÖM V. 81–82.)

la) nem bizonyító érvényű, csak a valóban lett dolog (história). Fentebb azt láttuk, hogy a kettő nem hogy nem ellentétes, hanem épp egymást sokszor keresztező, lefedő halmazok; itt azt a pontosítást tehetjük, hogy a história bizonyító érvényű, megalapozó jelentőségű lehet a hitágazat, ill. *articulus* részére.

A „példa” nem valós; nem lehetnek benne konkrét személyek, megnevezések – ez esetben ugyanis már nem példáról, hanem hamisságról, hazugságról lenne szó. Valamivel később a szövegben azt látjuk, hogy a konkrét személyek megnevezése bizonyítani van hivatva a történet valóságát, vagyis, hogy históriáról van szó. Az első szöveg csak a latin idézetben használja a példára a parabola szót, a második magyar szövegbe ágyazottan is. A példa magyarázatában látjuk, hogy célja tanító; a históriáról pedig azt olvassuk, hogy lelki dolgokban alkalmazhat figuratív nyelvet, ettől még nem válik példabeszéddé. Tehát nem az elemek a meghatározók, hanem a valóságreferencia.

Végül megjegyzendő még, hogy Lázár történetének ilyenén tárgyalása nem Pázmány Péternél jelenik először meg a magyar irodalomban; a korban többen is foglalkoztak vele, ahogy pl. Pirnát Antal is idézi Károlyi Péter *Az halálról, feltámadásról és az örök életről hasznos és szükséges könyvecske* c. iratából:

„Jóllehet pedig nagy sokan azt alítják, hogy ez nem história, hanem csak példa beszéd, mindazáltal miért hogy az koldusnak nevet ad az Krisztus, megtetszik, hogy lőtt dolog legyen. Ez értelemben vadnak nagyobb részre az régi doktorok is, Tertullianus, Szent Ambrus, Irenaeus, Cyrillus, Hilarius, hogy ez história legyen.” (Károlyi Péter, *Az halálról, feltámadásról és az örök életről hasznos és szükséges könyvecske*, 358.)

A történet história-mivoltát pedig hasonló érvekkel bizonyítja, mint Pázmány, akinek tehát volt mire támaszkodnia: e vonalak mentén haladt, mikor érvét bővebben kidolgozta.

## Fabula

A fabula előfordulásait számba véve azt láttam, hogy legtöbb esetben párhuzamban áll más szavakkal, körülírásokkal, melyek a valóság hiányára, vagy annak ellentétére utalnak. Van, amikor a valóság hiánya csupán annyit jelent, hogy nem megtörtént esemény leírását látjuk, hanem példázatot.

„A Judith könyve, úgymond Luther, *Tragoedia* játékba szerzett dolog, mely a kegyetlen fejedelmek esetit adgya előnkbe. A Tóbiás könyve pedig *Comodia*, mivelhogy aszszony-emberekről tractál. Sz. Jób semmit nem mondott, sem cselekedett abba, a mit az ő könyvébe olvasunk, hanem az egész könyv csak *fabula*, beszéd, és szenvedésnek példája” (Tíz bizonyság, PÖM I. 514.

Az esetek többségében azonban (ha nem a históriával ellentétben, hanem magában szerepel), hazugság, hamisság jelentése van, s a következő szavakkal, kifejezésekkel látjuk párhuzamban: álom, aggnő beszéd:

„Ennek utánna az maga értelmét magyarázván, két dólgot tanít. Egyiket azt, hogy csak álom és aggnő beszéd azt mondani, az mit a régi fő doctorok tanítottak, tudni illik, hogy az föld gyomrában *Limbus* vólt, ahol az szent Atyák lelkei vóltak az Urunk halála-elöt, és hogy ezekhez ment-alá *Christus* Urunk. *Posteritas locum putauit esse subterraneum, cui affixit nomen Limbi: sed hac fabula, tametsi magnos authores habeat, nihil tamen quam fabula est.*” (Calvinus János *Hiszek-egy-Istene*, PÖM II. 740–741.)

Láthatjuk, hogy a latin idézetben Kálvintól kétszer is hozott *fabula* fordítása a magyar szövegben az álom és aggnő beszéd lett. Az egyházatyák tekintélye, ahogy több példában is láthattuk, Pázmány számára a hitelesség, a valóságérték biztosító. Ezzel szemben a *fabula* mint álom és aggnő beszéd a valósággal ellentétes értéket képvisel, a valóságreferencia hiányára utal. Ehhez hasonló a következő passzus is, mely az előzőnek mintegy „újrahasznított” változata:

„Régi fő Doktorok emlegetik a limbust, mint ez-után [...] megmutatytjuk. De Kopasz János ítéleti-szerént csak álmot hüvelyeznek és beszédet mondanak: *Nescio qui factum, ut posteritas locum putaret esse subterraneum, cui affixit nomen Lymbi. Sed haec fabula, tametsi magnos autores habeat, et hodie quoque a multis serio defenditur: nihil tamen, quam fabula est, nam, concludere ut carcere mortuorum animas, puerile est.*” (Kalauz, PÖM III. 226.)

Megállapításaink hasonlóak lehetnek, itt is az „álom” jelenik meg a *fabula* fordításaként, illetve a „beszéd,” mely használat megfeleltető a *fabula* gyakori meghatározásával, a *res dictaval* is. Van, ahol a beszéd mellett a hazugság, csalárdság is megjelenik:

„V. Ördögi szemtelenséggel, teli torokkal azt kiáltya Calvinus, hogy a pápák régtől-fogva a máj napig közönséges tudományúl azt követik: először, hogy nincs Isten. Másodsor, hogy valamit írnak és tanítanak Christusrúl, merő hazugság és csalárdság. Harmadszor, hogy a feltámadásrúl és bódogságrúl való tudomány csak csupa beszéd: *Quasi vero dubium sit, qualem Religionis speciem professi sint jam pridem PONTIFICES, cum TOTO Cardinalium Collegio. et HODIE profiteantur. Primum enim ARCANAE illius Theologiae, quae inter eos REGNAT, caput est; NULLUM Esse DEUM. Alterum; Quaecumque de Christo SCRIPTA sunt, ac docentur, MENDACIA esse, et imposturas. Tertium; Doctrinam de futura Vita, et ultima RESURRECTIONE, meras esse FABULAS.*” (Kalauz, PÖM III. 357.)

Itt is a latin (*mera*) *fabula* fordítása lesz a „(csak csupa) beszéd”. Ugyan az elővezetés Kálvint parafrázálja, de érezhetően polemikus célzattal, az egymás mellé helyezett gondolatok mégis segítenek egy hálót alkotni, a fabulát a hazugsággal párhuzamban is megjeleníteni.

Egyéb esetekben a hamisság, találmány jelenik meg a fabulával párhuzamban, ahogy a következő, kiterjedt példa is mutatja:

„Megszűnének-e a káromlók, minek-utánna ily böcsülletes királynak bizonyosságával ostoroztatának? Nem szokások, hogy ércsenek a szégyenhez. Sőt látván, hogy it markokban kapták cigányságokat, nagyobb orczátlansággal ismét 1598. esztendőben Hollandiában egy könyvet bocsátának az emberek-közibe, melyben azt írják, hogy a Duacumban lakozó Jesuiták Pan Péter-nevű embert sok ígéretekkel arra doblottak, hogy Mauritius herceget orozva megöllye. Melchior Val fő Jesuita vólt a dolog vezére. Az-után a provincialis egy szentelt hangyárt és mordály puskát adott Péternek, és a gyontatás-után tellyes indulgenciát bév kézzel osztogatott néki. Ezt az egész histrioniát, mint egy szent Írást, úgy elhitték a vissza-vonyók és nagy hamar az egész világra kiterjeszték.

Ittis elszakad a kötelek a hamisság fondálóinak, és orczájok pirulására térőle találmányok a fondorlóknak. Mert Costérus Ferencz megfelelően egész könyvben erre a fabulára, a könyvet a hollandiai fő rendek-



nek ajánlá és küldé, felette kérvén őket, hogy siketségre ne vegyék ezt a dolgot, hanem keressék-fel, ki légyen, a ki ezzel vádolya a Jesuitákat? és mennyenek végére, ha vagyon-e valami a dologban vagy semmi sincsen? Ő fejét örömet előviszi. Ha ez így vólt, először-is minden kegyelem-nélkül az ő feje elüttessék. E mellett az antverpiai, bruxellai, duáci és egéb fő városok pecsét-alat kólt leveleket nyomtatva kibocsátá, melylyekkel megmutattya, hogy egész Belgiumban nem vólt Melchior Val-nevű Jesuita; és akkor, mikor a fabula mongya, hogy Duacumban a provincialis felfegyverkeztette Pétert, Bruxellában vólt, nem Duacumban a provincialis. Végezetre, hogy illen Pan Péter-nevű ember soha Duacumban a Jesuitáknak nem szolgált; sőt soha csak házokban sem vólt. Ezeket és töb hasonló jelenségeket egész városok és hites tanácsok leveleivel megbizonyítá Costérus. Ezzel úgy megszegyenülének a hollandiai Calvinisták, hogy tovább e dologról tudakozni sem merének.” (Kalauz, PÖM III. 368.)

Láthatjuk a szó-fia beszéd, aggnő rege (mintegy a korábban látott aggnő beszéd változata) megjelenését is, mely utóbbi a Giovanni Boccaccio-féle fabula-osztályozásból (ahogy az a *Genealogiae deorum gentilium*ban található) az *inventio vetularum delirantium*nak<sup>18</sup> feleltethető meg.

„Nem csak a régi Doctorokkal, de a sz. Írással-is üstökbe esik Calvinus és azt írja, hogy csak szó-fia beszéd és agnő rege, a mit sokan beszélnek: hogy Úrunk halála-előt a hívek lelkei meny-országba nem mentek; hanem a föld-alat, egy setét tömlöcznek limbus-nevű barlangjában rekesztve tartattak; és hogy ezekhez alá-szálván Christus, őket megszabadította: *Nescio qui factum sit, ut posteritas locum putaret esse subteraneum. cui affinxit nomen Limbi. Sed haec fabula, tametsi magnos Autores habet, nihil tamen est quam fabula. Nam concludere in carcere Mortuorum Animas, puerile est.*” (Kalauz, PÖM III. 681.)

A példa érdekessége, hogy a latin szövegben itt is csak a *fabula* szerepel, Pázmány magyarosítja „szó-fia beszédre” és aggnő regére. A „szó-fia beszéd” fordítás különlegessége, hogy Szenczi Molnár Albert *Dictionarium Latinoungaricum*jában is többek között ez a fordítás áll a fabulára (a „gondolt beszéd,

<sup>18</sup> Boccaccio, *Genealogiae deorum gentilium* (14.9.) II. 707.

mese, költött dolog mellett),<sup>19</sup> Pázmány tehát a kortársai által bevett fordítást alkalmazza.

A következő példát egyrészt azért emelem ki, mert benne a fabula a költött dologgal áll párhuzamban – s ez, ahogy épp az előző példánál láhattuk, Szenczi Molnár Albertnél is a fabula fordításai között szerepel, emellett a későbbiekben a „költésre” külön is figyelmet fordítunk majd:

„Harmadszor: Porczogósan nevetik az újítók, hogy Úrunk születése-után 853. esztendő-tájban a negyedik Leo-után Jancsi aszszony volt pápa. Ha ez így vólna-is, egyebet nem satúlhatnál-ki belőlle, hanem hogy két esztendő-alat nem volt romai püspök; mivel a kit férfiúnak alítván, választottak, alkalmatlan volt az egyházi tisztre. De csak fabula, költött dolog, valamit erről az aszszonyrúl kákognak a tudatlan prédikátorok. I. Mert sok tudós emberek voltak és írtak 853. esztendő-tájban, kik megnevezik a romai pápákat, mellyek ő-idétek éltek, úgy-mint Anastasius Bibliothecarius, a ki szemével látta negyedik Leót, és az ő-utánna következő Benedek pápát; Lupus Ferrarius apátur, Hinkmárus Rhemensis püspök és egyebek. Mind ezek egy nyomban írják, hogy Leó-után Benedek pápa következett. És a ki leg-először emlekezik erről a Papissárúl, Marianus Scotus volt 1060. esztendő-tájban; ő-utánna 30. esztendővel Sigebertus. Itéld-meg, kinek kel hinni? azoknak-e a kik jelen voltak és szemmel-látott dolgot írtak; vagy annak, a ki két-száz esztendő-múlva szöll a dologhoz?” (*Kalauz*, PÖM IV. 303.)

A példa a hitelesség fokmérőinek említése miatt lehet releváns. A jelentéstartalom egyértelműen a históriával szembesíthető, még ha itt ez utóbbi *explicite* meg sem jelenik. Pázmány tudós emberekre hivatkozik, akik megneveznek; jelen voltak, és szemmel-látott dolgot írtak (értsd: históriát) – a hivatkozható *auctoritasok* a hitelesség követelményének való megfelelés eszközei. A költött dolog, fabula szerzője nincs jelen, sőt kétszáz évvel később szól a témához.

Az utolsó példa pedig azért érdekes, mert a fabula nem csak egy valóságot nélkülöző történet lehet, hanem meg nem alapozott, tekintélyekre nem támaszkodó értelmezés is:

<sup>19</sup> Szenczi Molnár 1604, 189.

„Ezek azért a gond-viseletlen vezérek, mikor vígyázatlan alusznak, eljő a sátán és konkolyt vét a jó búza-közzé; eretnekséget hín teget az igazság-mellé. És, a mint Christus Uránk mongya, a szép tiszta gyöngy elvétetik a disznók-elől, hogy azt ne tapodgyák: [...] oly országokra terjeszti a kegyelmes Isten a hitnek igazságát, mellyek a teké lletes életnek gyümölcset teremcsék. A hála-adatlanokra pedig, iszonyú éhezést és szomjuhozást bocsát: nem kenyér-éhséget és a víz-szomjuhozást; hanem, [...] az isteni tudomány hallásának szűkölködését. Mivel az eretnek tanítók, *ad fabulas convertentur*; noha Szent Irás hirdetésével kelle tik magokat: de beszédeket és magok álmát hirdetik; az-az, magoktúl gondolt érte lme ket vetnek a Szent Irás szavai-alá és úgy árú llyák a magok elmélkedését, mint-ha Isten Igéje vólna.” (*Miért szenvedí Isten az eretnekséget*, PÖM VI. 381.)

Itt a fabula után, a fent említett módon, először megjelenik a beszéd és álom, mint szinonimák, mely a jelen esetben további magyarázattal is folytatódik: beszéd és álom lesz a magoktúl gondolt értelem, amennyiben nincs valóság-alapja, nem felel meg az igazságnak. Ez utóbbival pedig tovább azonosítható a „magok elmélkedése” is.

## Költ, költés

Utolsó része a jelen vizsgálatnak a már a *Mahomet vallása hamisságárúlban* azonosított, a valóságreferenciát nélkü löző állításokra utaló költ, költés szó. Kínálkozna a párhuzam a poézissel, mely, a poémával együtt, ahogy Pirnát Antal megállapította, e „kor fogalmai szerint egyértelmű en fiktív történetet jelent - vagy legalábbis olyat, amelyben az igazság és a fikció tetszés szerinti arányban keveredhetik”,<sup>1</sup> de míg a költ ige „félrevezetés szándékával valamit kitalál” jelentése már 1495-től adato lható<sup>2</sup>, addig az „alkot” jelentés csak 1643-tól,<sup>3</sup> tehát Pázmány Péter esetében nem állítható, hogy a kettő közt már biztosan kapcsolatot teremtett volna. A példák általában a fenn hozott első,

1 V.ö. Pirnát 1984, 142.

2 TESZ II. 607.

3 Uo.

negatív konnotációval mutatják a szót: vagyis mint valótlan­ ságot kohol, hazudik:

„De tekincs jobban magadra és megesméred, hogy él még benned a világ és hiúságos vágyódás az embereknek-való kedveskedésre. Mert midőn vonogatod magadat a megalázástúl és vétkeidért-való piron­ gatástúl, nyilván megismérszik, hogy nem vagy igaz alázatos, és hogy igazán meg nem hóltál a világnak, és a világ sem feszítettet meg né­ ked. De figyelmezz az én szómra, és nem gondolsz az embereknek tiz ezer szavaival. Ha mind azt kiáltanák-is reád, a mit álnokúl költhetnek az emberek: mit ártana néked, ha mind füled mellől bocsátanád és csak annyinak tartanád, mint egy szálkát?” (*Kempis Tamás Christus követésé­ rül*, PÖM I. 318.)

Itt a „félrevezetés szándékával kitalál” jelentés érhető tetten, az álnokság em­ lítése a rossz szándék jelenlétét is a jelentéskörhöz kapcsolja. Ez jelenik meg a következő példa második „költés”-előfordulásakor is:

„Calvinus a Luther tudományát *Ördögi gondolatnak s költésnek* nevezi; a Lutheristákat *Az Ördögnek iszonyú-képpen megigézett rabjainak*. Kik Béza ítéleti-szerént *Az ördögi Lélektől hordoztatnak*. Vallyon ha ezt a Históriát hamissan költötték volna, oly csendesz és mértékletes elméjű vólté Lu­ ther, tanítványival egyetembe, hogy meg nem mordúltak vólna?” (*Tíz bizonyosság*, PÖM I. 401–402.)

A példában az első előfordulás nem az emberi rossz szándékot, hanem az ör­ dögi sugalmazást sejteti,<sup>4</sup> a „tudomány”, a tanítás forrásaként; a költés itt az igazságnak meg nem felelés értelmében jelenik meg. Szintén a rossz szándék (l. „emberszóló”, „káromkodó”) jelenik meg a következő példában a tökéletlen­ séggel együtt:

„és azt sz. Tamásból bizoníttya, ki álmába sem látta ezt, mint másut megmondám; sőt ezek soha egy keresztyén embernek sem jutottak eszébe, hanem csak efféle káromkodó, emberszóló, tekéltlen hazu­ goknak, minemü volt, a ki ezt költötte mi-reánk.” (*Keresztényi felelet a megdicsőült szentek tiszteletirül*, PÖM II. 353.)

4 L. még: „Mint Luciper az esetben Istentől, úgy megkülö­ nődött az a tudomány az igazságtól, melyre a pokol-béli ördög tanította, izgatta, kiszette legelőször azokat, kik kotlói, költői, és hirdetői vóltak annak a tudománynak.” (*Kalauz*, PÖM III 282.)

A következő példák a hazugsággal rokonítják a költést, ugyanakkor a tudatosságot, előre megfontoltságot is sugallják (l. pl. a „lelki ismeretek-ellen” és „szemtelenül” utalásokat):

„De a mit régen olvastam vala, azt naponként meg-is tapasztalom, hogy sokkal könnyeb az egek csillagait bizonyos számba foglalni, hogy-sem az Luther predikátorok szemtelen hazugságait megszámlálni. És ám bár kegyelmednek Predikátor Uram, mentsége légyen, de azok, a kik tudván, lelki ismeretek-ellen, ilyen dolgokat költöttek, nem tudom mint adnak számot Isten-elöt.” (*Alvinczi Péterhez írott öt szép levél*, PÖM II. 559.)

„Békét hagyok most egyéb útálatos hazugságtoknak, emlekezem egy dolgrúl, mellyet tavaly az jesuiták-ellen költétek és úgy elhitétek az emberekkel, hogy Magyar-országba-is, még úri rendek-is, nagy örömmel hirdetnejek, hogy Baváriából mind kipelengérezték az jesuitákat, noha annak-utánna az igasság kinyilatkoztaték és eléggé pironkodának érette.” (*Alvinczi Péterhez írott öt szép levél*, PÖM II. 583–584.)

„Az posoni apáczákrúl az mit szemtelenül költesz, válaszod lón reá nem régen.” (*Alvinczi feleletinek megrostálása*, PÖM II. 647.)

„Ezer ilyen hamisságokat fognak reánk. Es noha szám-nélkül pirongattanak efféle költésekért, még-is naponként újítyják a gyűlöltető hamisságokat.” (*Kalauz*, PÖM III. 7.)

„It bezzeg az újítók megakadnak. Először azt hazudgyák reánk, hogy mí annyit tulajdonítunk a conciliomnak, hogy szabad akarattya-szerént új hit ágait szerezhethet: [...] De ez merő calumnia és hamissan költött vádolás.” (*Kalauz*, PÖM III 276.)

„Hoszsúú csatázó levelet ír Károlyi a magyar biblia-eleibe, melyben a mí deák bibliánkat gyalázza, hogy a maga büdös borának nagyob czégerént emelleyen. Ebben először sok hazugúl költött dolgokat elegyít-egybe.” (*Kalauz*, PÖM III. 497.)

„Mível a mí királyunk virág-vasárnapi pompája képében számárt láttak: azt költötték, hogy a keresztyének számárt imádnak [...] Minnek-utánna a pogányság hazugsági letapodtatának és mint a hó-har-mat elolvadának : az eretnekek hasonló mesterséggel kezdének vias-

kodni a hívek-ellen, kiket mind tudományokban, mind személyekben hazug költésekkel, tekéltlenséggel gyarapított vélekedésekkel akartak gyűlöltetni." (*Kalauz*, PÖM III. 352.)

Van, ahol a költésnek a „valóság ellentéte” jelentése érvényesül erősebben:

„Mert tudgyák, hogy sok emberek kezébe nem kerül a Jesuiták mentése, és a kik a gyalázatot olvassák, de az ellenevaló orvosságot nem láttyák, való dolognak vélik az álnakúl költött hamisságot.” (*Kalauz*, PÖM III. 376.)

Emellett akár még a csúfoló, kifigurázó szándék, az igazság kicsavarása is megjelenhet:

„Im halljátok, Édes Magyarim, mint felelnek a’ mi Irásinkra az Új Hitfaragók: nem a’ köz tudatlanok pedig, hanem az egész *Luteristaságnak* színe, és eleje, a’ *Vittebergai Academia*, és *Fő Superattendense*. Hamisság, Költés, Csúfolás, Szitok, Csavargás, Hiuság minden feleletek. Nincs-is egyéb módgyok, az Igazságnak fojtóson nyakokba vetett idegének öldozgatásában. Mert, ha az agyok veleje mind füstben mégyen-is a’ nagy elmékedésben: de soha a’ Sz. Írásban csak egy cikkelyt sem találnak azokban, a’ miket ellenünk vitatnak.” (*Setét hajnalcsillag*, PÖM V. 819.)

Láthatjuk az álommal, regével párhuzamosan:

„valamit ez könyvbe elő-hozok az Új tanító Atyafiak írásiból, azt én magam az önnön saját könyvökből írom-le; úgyannyira, hogy énis méltán azt mondhatom, a mit Eusébius az régi tévelygőknek ; *Nem az mi gondolatinkat és beszédinket, hanem azoknak tulajdon szavát írom, kik ő-köztök az Isteni tudományba fő vezérek voltak : hogy senki azt ne itillye, hogy magunktúl költett regét és álmat beszélünk.*” (*Tíz bizonyosság*, PÖM I. 385.)

Ilyen értelemben a fabulával rokonítható, ahogy az is, hogy a költés „magunktól való”, tehát saját, egyéni lelemény eredménye, nem pedig megalapozott forrásokra támaszkodik; ehhez hasonlóan jelenik meg az alábbiakban is:

„Új találmányokat és magam fejből költött dolgokat töllem senki ne várjon.” (*Kalauz*, PÖM III. 6.)

„A sz. Írás szavainak új, szokatlan és hallatlan significatióját, jegyzését költik magok agyából; és ezzel a mesterséggel akár-mely mondásból akár-mit ki hoznak.” (*Kalauz*, PÖM III. 510.)

Egyes példákban a költés és a megalapozottság, vagyis egy tekintélyre visszavezethetőség kimondottan is ütköztetik:

„Második részét nem valami újonnan költött beszédekkel és vén bábák regéjével, hanem a régi szent tudós *Doctoroknak* tanúbizonyosságával állattuk. Az első Gergely Pápa, kit az újítók szentnek vallanak, négy öreg könyvet írt *Dialogorum*, mellyekben csak az Ő idejében lett és vagy magátúl látott, vagy bizonyos tanúktúl hallott egy-nehány száz csudákat számlál, mellyekkel Isten a római hitnek czikkelyit, vagy a római hiten-való embereknek szentségét megerősítette.” (*A szent írásról és az anyaszentegyházról*, PÖM V. 453.)

„Nem szenvedgyük azért (mint-hogy eszesen nem-is szenvedhettyük,) hogy azokat a csudákat, mellyekkel írják sok tekintetes régi tudós emberek, hogy erősítette Isten a romai Ecclesia vallását és régi szokását, valaki költött dolgoknak mongya.” (*Kalauz*, PÖM IV. 279.)

A költés előfordul a beszéddel párhuzamosan is, ilyen értelemben a fabulával rokonítható:

„Azon-kivül oly szemptelen hazugságokkal káromlya az híveket, hogy az ördög sem gondolhatott volna nagyobbakat, úgy mint mikor azt mondgya, hogy az pápisták hiti három dologban ál, tudni illik: hogy Isten sincsen, az evangeliom-is csak költött hazugság, az örök bódogságrúl-való tanúság-is csak beszéd.” (*Calvinus János Hiszek-egy Istene*, PÖM II. 771.)

„Calvinus ezeket csak bolondúl költött beszédeknek és álmos gondolkodásoknak tartya.” (*Kalauz*, PÖM III. 571.)

Illetve alkalomadtán a fabulával együtt szó szerint is megjelenik:

„Mert arrúl az Igazság oly távul vagyon, hogy sőt, mind azok-közzül, a' miben ellenkeznek a Pápistákkal, se nagyot, se kicsint, csak Eggyet sem találnak a' Szent Írásban: Mind csak magok gondolattya, és találmánya. Eggyül-eggyig csak Fabulák, költések, valamiket vitatnak a' Pápisták-ellen.” (*Bizonyos okok*, PÖM V. 316.)

A felsorolt példák fényében úgy látszik, Pázmány Péter szinte terminus-értékkel, a *fabula* magyar változataként használta a „költ, költés” alakokat.

## Összefoglalás

A *Mahomet vallása hamisságárúl* alapján a *historia* és a *fabula* kapcsán tett megállapítások pontosítandóak: Pázmány Péter többi művét figyelembe véve kiderült, hogy a *fabula* és a *historia* terminusok árnyalt tartalmakkal jelennek meg műveiben. A megnevezések szélesebb skáláját használja a korábban feltételezettnél: a *historia* „történet, történelem, történetírás, *historia sacra*, valóság és hit tárgya” jelentésekkel fordult elő; a *fabula* „példa, példázat; nem valóság; alaptalanság-megalapozatlanság; egyéni lelemény és találmány” jelentésekkel jelent meg; és a költés jórészt ez utóbbival rokon jelentésekkel. Ugyanakkor a *historia-fabula* felosztást Pázmány egyszerűsítve alkalmazza: kettősük mellett a korban rendszeresen hivatkozott harmadik elem, az *argumentum* sosem jelenik harmadikként meg. A vizsgálódás tovább folytatható Pázmány szövegosztály-megnevezéseinek szélesebb körű, mennyiségi és statisztikai számbavételével. Példái és terminushasználata nem saját lelemény eredményei: ismeri a hazai és nemzetközi irodalmat, s a terminusokat, példákat azokkal egybehangzóan használja.



## HIVATKOZOTT IRODALOM

### *Források*

- Boccaccio: Geneologiae deorum gentilium.** Boccaccio, Giovanni: *Geneologiae deorum gentilium*. Szerk. Romano, Vincenzo. Laterza, Bari, 1951.
- Károlyi Péter: Az halálról, feltámadásról és az örök életről hasznos és szükséges könyvecske.** Károlyi Péter: *Az halálról, feltámadásról és az örök életről hasznos és szükséges könyvecske*. Debrecen, 1575, RMNy I. 358.
- PÖM.** Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország prímása Összes Munkái I–VII. Szerk. Rapaics Rajmond. Budapest, 1894–1905.
- Szenczi Molnár 1604.** Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium Latinoungaricum*. Nürnberg, 1604.

### *Szakirodalom*

- Bietenholz 1994.** Bietenholz, Peter: *Historia and Fabula. Myths and legends in historical thought from antiquity to the modern age*. Brill, Leiden, 1994. DOI: 10.1163/9789004247130
- Czintos 2017.** Czintos Emese: *Példától az olvasmányig: A (szép)historia a 16. század magyar irodalmában*. Reciti, Budapest, 2017. (Irodalomtörténeti füzetek 179.)
- Lacházi 2016.** Lacházi Gyula: A fikciósság a kora újkori magyar irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 120. (2016) 166–177.
- Pirnát 1984.** Pirnát Antal: Fabula és história. *Irodalomtörténeti Közlemények* 74. (1984) 137–149.
- Szilasi 1997.** Szilasi László: Szabott módunk: Szövegosztályok Bornemisza Péter Ördögi kísértetek című művében. In Balázs Mihály et al. (Szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 1997. 561–574.
- Vadai 2008.** Vadai István: História és fabula. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika*. Kriterion, Kolozsvár, 2008. 17–29.
- Varsányi 2008.** Varsányi Orsolya: Pázmány Péter: A Mahomet vallása hamisságáru. *Irodalomtörténeti Közlemények* 112. (2008) 645–678.

*Kézikönyv, szótár*

TESZ. Benkő Loránd (Főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai, Budapest, 1967–1976.

## Mapping the Semantics of *Historia* and *Fabula* in the oeuvre of Péter Pázmány

ABSTRACT: This essay is a continuation of a brief overview in which I applied the results of Antal Pirnát's study of two terms, *fabula* and *historia*, presented in his article titled *Fabula és historia* (Fabula and Historia) to Péter Pázmány's *A Mahomet vallása hamisságárúl* (On the falseness of Mahomet's religion). Here, I demonstrate that the previous findings need refining: after having considered the other works of Péter Pázmány, it turned out that the terms *fabula* and *historia* appear with a variety of nuanced connotations and that he used a broader range of forms, allusions and references than previously assumed. *Historia* expresses "history, story, historiography, *historia sacra*, reality, and object of faith". *Fabula* refers to "example, parable; something that is not real or true; something that is not textually, historically based or lacks a reference to an authority; individual invention". As a related term to *fabula*, *költés* ("invention, making up, making") has parallel meanings to the latter. The examples and how Péter Pázmány used these terms are not his inventions: these are in concordance with those in contemporary and earlier national and international literature, which he knew thoroughly.

KEYWORDS: Péter Pázmány, *historia*, *fabula*, history, sense of reality